930.85(497.113 Суботица)

*Тамара С. Куцор**

Филозофски факултет,
Универзитет у Београду

Споменик краљици Елизабети Алајоша Штробла у Суботици: култ и место сећања

* tamarakucor@gmail.com

Апстракт: *Споменик угарској краљици Елизабети, супрузи цара Франца Јозефа, откривен је 10. септембра 1900. године у Суботици. Рад је мађарског вајара Алајоша Штробла. Конципиран у академском стилу, краљицу представља у виду портретне биste из периода крунисања у мађарској свечаној ношњи. Елизабетин лик је носилац одређених националних идеја и на основу овог споменика проверавају се шири феномени који прате њен култ, са посебним освртом на Суботицу. Срж текста представља споменик краљици Елизабети, али се узимају у обзир и остале праксе које прате обликовање и коришћење њеног лика. Осим комеморативне функције споменика, рад разматра значај који је ово дело имало у ширим идеолошким оквирима и у културно-политичком животу Двојне монархије на самом крају XIX века, па све до избијања Првог светског рата. Биста није сачувана, али фотографије и разгледнице сведоче о њеном изгледу. Осим тога, ова „типска“ биста била је постављена у неколико места широм Угарске, нарочито у провинцијским градовима, од којих се у неким биste и данас налазе на првобитним местима.*

Кључне речи: *споменик, краљица Елизабета, Алајош Штробл, Суботица, портретна биста, национална идеја, место сећања, култ*

Abstract: *The monument to the Hungarian Queen Elisabeth, wife of Emperor Franz Joseph, revealed in Subotica on 10 September, 1900, was made by Hungarian sculptor Alajos Stróbl. Conceived in the academic style, he shows the queen in the shape of a portrait bust from the period of the coronation in the Hungarian traditional ceremonial dress. Elisabeth's image is a carrier of certain national ideas and it is on the basis of this monument that broader phenomena that accompany her cult are verified, with a particular view at Subotica. The core of the text deals with the monument to Queen Elisabeth, but it also takes into consideration some other practices that accompanied the shaping up and the use of her image. In addition to the commemorative function of the monument, the text also considers the importance which this piece had in the broader ideological scope and in the cultural and political life of the Dual Monarchy at the very end of the 19th century, all the way to the onset of World War One. The bust has not been preserved, but the photographs and the postcards bear witness to its appearance. In addition, this "type" bust was installed in several places throughout Hungary, especially in provincial towns and some of them are found in their original locations even today.*

Key words: *monument, Queen Elisabeth, Alajos Stróbl, Subotica, portrait bust, national idea, place of remembrance, cult*

PATRONA HUNGARIAE: КУЛТ КРАЉИЦЕ ЕЛИЗАБЕТЕ У УГАРСКОЈ

Удајом за аустријског цара Франца Јозефа у Бечу 1857. године, баварска принцеза Елизабета, позната и као Сиси, постала је царица Аустријског царства. Политика бечког двора, у који је шеснаестогодишња Елизабета стигла, била је под утицајем цареве мајке, надвојвоткиње Софије. Елизабета је у Баварској одрасла у знатно либералнијем окружењу и због тога се тешко

навикавала на суморну и строгу атмосферу бечког Хофбурга. Софија и Елизабета су биле у сталном конфликту,[1] тако да је млада царица убрзо замрзела живот на двору. Елизабета је почела гајити симпатију према Мађарима управо због Софијиног непријатељског односа према њима и на тај начин је протестовала против своје свекрве (истовремено и тетке) и њених ригидних принципа.[2]

Елизабета је први пут посетила Угарску 1857. године, заједно са супругом и двоје мале деце, у оквиру велике краљевске турнеје.[3] Упркос компликованој политичкој ситуацији у раздобљу после револуције 1848/1849. године, краљевска породица је дочекана свечано.[4] Елизабетина хаљина у црвено-бело-зеленим бојама изазвала је одушевљење јавности и имала је позитиван публицитет у мађарској штампи.[5] Међутим, у току ове турнеје, десила се и једна трагедија – умрла је двогодишња Софија, прво дете Елизабете и Франца Јозефа. Мађарска јавност се поистоветила са тугом краљевског пара, али без обзира на то, посета Угарској је довела до новог односа суверена и његових поданика.[6] У свему томе је играла значајну улогу Елизабета као посредник између мађарске културне политике и хабзбуршког двора.[7] Интересовање јавности за Елизабету је било велико, што доказује и успешна продаја њених фотографија.[8] Током сваког Елизабетиног наредног боравка у мађарској престоници дневна штампа је непрестано обавештавала своје читаоце о њеном свакодневном животу.[9] Увођењем реалистичнијег краљичиног лика, као приватне особе, оно делује приступачније и ширим друштвеним слојевима – долази до демократизације лика владарке.

Елизабетино занимање за мађарску културу, историју и језик значајно је утицало на то да је већ током живота обавије мит. Елизабета је 1863. године одлучила да ће почети са систематским учењем језика. Мађарски је могла чути и раније од свог учитеља из детињства, грофа Јаноша Мајлата (gróf Mailáth János), који ју је, између осталог, упознао и са историјом Хабзбуршке монархије.[10] Убрзо је тражила пратиље које говоре мађарски, па је тада дворска дама Ида Ференци (Ferenczy Ida) постала њено стално друштво. Преко ње је могла сазнати више о актуелној мађарској политици и дошла је у контакт са мађарским либералним политичарима, од којих је најважнији гроф Ђула Андраши (gróf Andrássy Gyula), са којим ће Елизабета касније интензивно водити преписку. Почела је да чита мађарске новине, али је волела и савремену мађарску књижевност.[11] У јануару 1866. године дочекала је једну делегацију из Угарске. Том приликом причала је на мађарском и први пут је лично упознала грофа Андрашија. Већ истог месеца краљевски пар је отпутовао у Будим, где се Елизабета обратила парламенту на мађарском језику.[12] Мађарско јавно мњење је погрешно веровало да она заиста утиче на одлуке супруга – јер је њена улога била симболичка, а не и политичка – који је након женидбе постао попустљивији према Мађарима и њиховим интересима.

Упркос повременим јавним наступима, супруге владара у Хабзбуршкој монархији нису имале јавно право, после супру-

[1] F. Dózsa 2001: 57–63.

[2] Vér 2006a: 15.

[3] Freifeld 2007: 143–146.

[4] Vocelka 2014: 34–39.

[5] Vér 2006a: 19.

[6] На овај начин се враћао ауторитет владара, зближавање доводи до уздизања владарске личности, Борозан 2006: 41.

[7] Freifeld 2007: 146–152.

[8] Borovi 2011: 2–11.

[9] Vér 2006a: 19.

[10] Гроф Мајлат је био високо поштовани образован племић, који је од јесени 1853. до пролећа 1854. године припремао Елизабету за њен позив на двору, Vocelka 2014: 21.

[11] Vér 2006a: 15.

[12] Freifeld 2007: 148.

гове смрти нису могле наследити престо, нити су имале право изношења мишљења о функционисању политичког система.[13] Елизабетина улога је била симболична и репрезентативна, што ипак мађарском народу није било важно. Њени гестови су тумачени као поистовећивање са мађарским националним осећањима. Елизабета је постала „први мађарски Хабзбург“[14] и важан инструмент у рукама владајуће елите трансформишући се у субјекат националног култа.

Године 1866. избио је аустријско-пруски рат. Аустрија је претрпела озбиљан пораз од пруске војске у Садови, након чега је Елизабета са децом прешла у Будим. Осим тога што је боравак тамо био безбеднији, искоришћена је и прилика да Елизабета затражи војну помоћ и позове мађарски народ да помогне монархији у борби против Пруса. Мађари су овај потез упоредили са једним ранијим историјским моментом – наступом краљице Марије Терезије пред парламентом у Пожуну 1740. године – наглашавајући своју исту улогу у два историјска догађаја.[15] Током ратне кризе Елизабета је посећивала рањене војнике и била је у сталној комуникацији са министром спољних послова, грофом Ђулом Андрашијем, али и са утицајним државником Ференцом Деаком (Deák Ferenc). Убрзо после Прашког мира постало је јасно да без компромиса империја не може опстати и убрзани су преговори око нагодбе. Прва аутономна мађарска влада, на челу са Андрашијем, формирана је 20. фебруара 1867. године, када су успостављени политички, правни и економски односи између Аустријског царства и Краљевине Угарске. Франц Јозеф је одобрио и нове законе, под условом да буде крунисан,[16] и захваљујући том потезу, постао је краљ Угарске 8. јуна 1867. године. Дана 28. јула 1867. године он је санкционисао законе и тим се и званично успоставила уставна монархија заснована на паритету, која је називана Аустроугарска, са две престонице – Бечом и Будимом.[17] На церемонији одржаној у цркви Светог Матије крунисана је и Елизабета. Треба нагласити да истовремено крунисање краљице и краља у Хабзбуршкој монархији није био уобичајен чин, а овом приликом је пресудила потреба да се изрази захвалност Мађара за Елизабетино „посредовање“ током процеса нагодбе, без обзирана на то што она није имала конкретну улогу у компромису. Склапање нагодбе је био политички процес, који је започет и планиран већ много раније.[18] Елизабетин лик је након крунисања постао још узвишенији – постала је национална хероина. Фигура Елизабете се преобразила у персонификацију Мађарске, а то је било корисно и за Беч и за Будимпешту, мада из различитих разлога. Обе стране су креирале њену слику према сопственим потребама – Мађари су очекивали реорганизацију односа моћи у Аустроугарској, док су у Бечу веровали да је одржан *status quo*.[19]

Као крунидбени поклон, краљевски пар је добио дворац у Геделеу, који је постао њихова главна мађарска локација за одмор, лов и јахање.[20] Средином седамдесетих година омиљено место Елизабетиног повлачења и бега од бечког двора био је управо Геделе, што је имало утицаја и на њено ширење мађарских познанстава, али су и становници тог месташца повољно

[13] Gerő 2004: 110.

[14] Gerő 2004: 110–117.

[15] Freifeld 2007: 148.

[16] У Мађарској није званично признато због револуционарних дешавања да је Франц Јозеф преузео власт 2. децембра 1848. године.

[17] Deák 2009.

[18] Gerő 2004: 112.

[19] Rákai 2010: 85.

[20] Faludi 2014: 39–80.

примили њен боравак; тамо настала усмена традиција се уградила у мит о краљици.[21]

На мађарско јавно мњење је позитивно утицало и то што је своје четврто дете, Марију Валерију, родила у Угарској 1868. године.[22] Народ ју је назвао „мађарским дететом“ или „дететом нагодбе“. Великог симболичног значаја за Мађаре је био и њен гест полагања ловоровог венца на одар Ференца Деака 1876. године,[23] а касније и на гроб Андрашија 1890. године.[24]

Од краја осамдесетих година краљица је све мање боравила у Мађарској, али и у Бечу, јер је, избегавајући двор, путовала по Европи и северној Африци. Почела је показивати велико интересовање са грчки језик и културу.[25] Елизабетина последња званична посета Угарској била је током отварања Миленијумске прославе 1896. године.[26]

Елизабета је већ за живота тумачена као алегоријска представа. После склапања нагодбе и крунисања назвали су је „анђео чувар нације“.[27] Као посредник између краља и народа добила је титулу *Patrona Hungariae*.[28] Након смрти престолонаследника, принца Рудолфа,[29] њеном лику је припојен још један аспект – она је постала и *Mater Dolorosa*. Често су повлачене аналогије и са Светом Елизабетом Угарском.[30] Стапање култа краљице Елизабете и Свете Елизабете од Угарске имало је више основа. Осим тога што су имењакиње, постоје сличности у биографским детаљима, попут тога да су сматране странцима у окружењу у коме су живеле и обе су помагале и бринуле о сиромашнима.[31] Повлачење ове паралеле се манифестовало и у визуелним представама, као и посветама црквама,[32] а овај модел је уочљив и у Суботици.[33] На тај начин је Елизабетин лик постао још идеализованији.

КУЛТ НАКОН СМРТИ: АПОТЕОЗА КРАЉИЦЕ УГАРСКЕ

Атентат који је 10. септембра 1898. године извршио италијански анархиста Луиђи Лукени на царицу Елизабету Аустријску у Генфу уздрмао је целу европску јавност. Вест о трагичној смрти Елизабете се још истог дана раширила по целој Аустроугарској монархији. У угарском делу монархије култ краљице, који се постепено уобличавао склапањем Аустроугарске нагодбе 1867. године, овим чином је досегао свој зенит. Алегорије које су везане за њену личност добиле су још више на значају после њеног убиства, када је стављен нагласак на њену мартирску смрт.[34]

Мађари су желели да овековече сећање на краљицу што достојанственије и на мноштво начина. У целој земљи су одржани погребни обреди и церемоније.[35] Говори који су се држали тим приликама били су објављени у штампи и издати су репрезентативни спомен-албуми у њену част. Одмах након њене смрти почела је организација спомен-музеја, који је отворен 1908. године под називом „Меморијални музеј краљице Елизабете“.[36]

Сећање на краљицу се појавило у многобројним облицима и у разним областима живота. Многе институције, попут бол-

[21] Vér 2006a: 22.

[22] Друго дете носило је име супруге првог мађарског краља, Светог Стефана – Гизела, а треће дете, престолонаследник Рудолф, био је познат међу народом као краљевић Реже (Rezső királyfi), Gerő 2004: 110.

[23] После смрти Ференца Деака, сликање дела Елизабета полаже цвеће на Деаков одар поверено је сликару Михаљу Зичију, Dózsa, Vér 2007: 12.

[24] Gerő 2004: 112.

[25] Vocelka 2014: 85–87.

[26] Freifeld 2007: 153.

[27] Vér 2006a: 132.

[28] Freifeld 2007: 153.

[29] Рудолф је починио самоубиство у Мајерлингу 30. јануара 1889. године.

[30] Света Елизабета од Угарске (1207–1231) била је угарска светитељка Католичке цркве, позната по давању милостиње сиротињи.

[31] Péter 2014: 299–306.

[32] О улози цркве у оквиру Елизабетиног култа в. Vér 2006a: 112–126.

[33] Болница саграђена 1896. године носила је име „Марија Валерија“, док је патрон болничке капеле и данас Света Елизабета од Угарске.

[34] Dózsa, Vér 2007: 13–14.

[35] Vér 2006a: 31.

[36] Vocelka 2014: 122.

ница и санаторијума, носиле су њено име, подсећајући на краљичине посете. Женске школе су називане по њој, као и универзитети у Братислави и Печују. Мост преко Дунава у Будимпешти подигнут 1903. године носио је њено име.[37] Осим тога, тако су именовани булевари, улице, тргови и остали јавни простори у целој земљи.[38] Оданост Мађара према краљици доказује и чињеница да и данас постоје простори и институције који носе њено име, док по Францу Јозефу данас ништа није називано у Мађарској.[39]

Елизабета је и по смрти остала саставни део јавног дискурса. Својим сталним присуством, кроз свакодневно суочавање, симболични садржај који је носила у себи остао је забележен у јавној свести. Елизабета је и даље играла важну улогу у политичкој пропаганди као инструмент посредовања између мађарске нације и њиховог краља. Из тог разлога је сећање на Елизабету било одређено законом, који је усвојен 29. септембра 1898. године.[40] У Угарској су искрено туговали за својом вољеном краљицом и у готово свим насељима земље су сазвали ванредне састанке да би одржали комеморацију.[41] Убзро су почеле и прве иницијативе за подизање споменика, почев од оних репрезентативнијих, до оних скромнијих димензија у виду бисте. Тако се десило и у Суботици, у граду који краљица никада није посетила.[42]

СУБОТИЦА: ГРАД КАО ТОПОС ВИЗУЕЛНОГ МЕМОРИСАЊА

Суботица је током друге половине XIX века била аграрна варош на југу Угарске. Започетом индустријализацијом и трговина добија на значају и, као резултат тога, постепено се обликује грађанство. Језгро Суботице изградњом значајних објеката, који до данашњег дана одређују слику града, добија све више градски на рачун сеоског изгледа. Економско унапређење града је убрзало и укључивање у мађарску железничку мрежу 1869. године, прво на линији Суботица–Сегедин–Сомбор, затим од 1879. и Будимпешта–Суботица, која је од 1882. године ишла чак до Земуна. Године 1897. отворена је електрична трамвајска линија до Палића, популарног излетишта Суботичана, где се лепо развијао туризам. У Суботици је 1900. године отворен биоскоп, развијао се урбанизам – уведена је улична расвета, поплочаване су поједине улице и тротоари, уређени су паркови.[43] На преласку из XIX у XX века Суботица је сматрана, по броју становништва, другим провинцијалним градом у Угарској (после Сегедина).[44]

Упркос величини и статусу града, Суботица није имала велики број споменика током XIX века.[45] Поред неколико мањих сакралних споменика (Свети Рок, Свети Јован Непомук), значајни су били споменик Светој Тројици, подигнут 1815. године на пијачном тргу,[46] и споменик Капоњској бици,[47] подигнут 1899. године испред Националне касине по нацртима једног локалног инжењера.[48] Мањак јавних споменика приметили су и савременици. На насловној страници Bácskai Hírlap-a, 8.

[37] Vocelka 2014: 116–117.

[38] Freifeld 2007.

[39] Gerő 2016: 50.

[40] Vér 2006b: 25.

[41] Vér 2006a: 31.

[42] Најближе Суботици била је у Сегедину током краљевске турнеје у Мађарској 24–25. маја 1857. године.

[43] Grlica 2002: 5–9.

[44] Овај податак није у потпуности тачан, јер су се при пописивању становништва узела у обзир насеља која територијално не припадају граду, него су салаши и мања насеља у пустарама, а они су само ретко боравили у Суботицу, по потреби, Grlica 2001: 203–217.

[45] Дуранци, Габрић-Почуча 2001: 9–10.

[46] Magyar 1999: 129–132.

[47] Капоња је место у близини Суботице где се одвио оружани сукоб између мађарске и српске војске током револуције 1849. године. Споменик је био у виду високог обелиска, на чијем врху је била митолошка птица турул. Уклоњен је 1926–1927. године као неподобан у Краљевини Југославији.

[48] Bácskai Hírlap, 1899, бр. III/188: 1–3.

септембра 1900. године, два дана пре подизања бисте краљици Елизабети, објављен је чланак са насловом *Уметност*, у коме се аутор текста пита: „Када ће бити речи о томе да се, на пример, наш град почне улепшавати уметничким делима, када ће на нашим јавним просторима по нека статуа или уметничко дело вредно пажње указивати на то да и ми поседујемо добар укус и осећај за лепо?“[49] Чланак јасно одражава свест грађана који су били незадовољни тренутним стањем уметности у свом граду, а споменик у виду бисте представљао је новину за Суботицу и њено становништво.

Телеграм од Министарства унутрашњих послова са вешћу о смрти краљице стигао је у Суботицу дан после атентата, 11. септембра 1898. године.[50] Ванредна седница је сазвана 13. септембра и на њој је надлежни одбор донео следеће одлуке: да се пошаље Његовом величанству писмена изјава саучешћа; да изасланство града жели да присуствује сахрани краљице; да ће се на дан погреба у црквама свих вероисповести звонити, а у исто време на улицама ће бити упаљене гасне лампе, које ће бити прекривене црним велом; да све власти и тела треба да буду позвана да присуствују парастосима у црквама свих вероисповести и да њима треба да присуствује и школска младеж; да се настава у свим образовним институцијама прекине за време жалости и, на крају, да надлежни одбор за национални споменик који ће бити постављен у спомен краљици у Будимпешти додељује 1000 круна.[51]

О смрти краљице писала је и српска штампа у Суботици. Лист Бачванин на насловној страни извештава о овом немилом догађају, прво исказујући искрену жалост и у име српског народа у монархији, који „веран својој традицији и поданичкој верности према владајућем дому увек је учествовао и у радости и у жалости његовом, сада се топло моли Свевишњему, да Његовом Величанству, тужном, много искушеном Владару, даде телесне и духовне снаге да поднесе овај страховит удар“.[52] Након тога следи детаљан опис убиства краљице и извештај са ванредне седнице о учествовању Суботице у општој домовинској жалости. У складу са одлуком градског већа, Српска православна црквена општина суботичка упућује позив свим грађанима слободне краљевске вароши Суботице, без разлике у вери и народности, да учествују на свечаном парастосу који ће се одржати 17. септембра 1898. године у храму Светог Вознесења Господњег.[53]

У Суботици је постојала улица која је носила Елизабетино име,[54] а у близини ове улице се налазио и Парк краљице Елизабете. Постављање споменика је утицало и на називе јавних места, с обзиром на то да су споменици често позајмљивали своје име и локацији на којој се налазе, играјући значајну улогу у чувању успомене на Елизабету. Именовањем места се створила веза између спомен-места и места друштвеног живота. Овај облик сећања умногоме се показао адекватним, пошто је истовремен са почецима урбанистичких планирања у којима се појавила и друштвена потреба за парковима, а споменичке тежње су се лако уклопиле у ове планове.

[49] Bácskai Hírlap, 1900, бр. IV/134: 1.

[50] ИАС, Ф: 002. Градско веће слободног краљевског града Суботица (1861–1918), бр. 2904/1898.

[51] ИАС, Ф: 002. Градско веће слободног краљевског града Суботица (1861–1918), бр. 2904/1898.

[52] Бачванин, 1898, бр. XI/21.

[53] Бачванин, 1898, бр. XI/21.

Уобличавање природе као меморије постаје уобичајена пракса током XIX века и има споменички карактер.[55] Након што је министар пољопривреде Игнац Дарањи (Darányi Ignác) 19. новембра 1898. године, на дан Елизабетиног имендана, обнародовао процес сађења спомен-стабала и уређивање спомен-паркова у знак сећања на краљицу,[56] готово све градске власти, али и поједина удружења, земљопоседници и црквене организације, на својим поседима посадили су стабла. У Суботици је на састанку градског већа 21. јануара 1899. године одлучено да ће се по налогу министра пољопривреде новосађени дрвореди борова на обали Палића назвати Елизабетин парк.[57] Из извештаја градског инжењера Ђуле Валија (Vály Gyula) сазнајемо да је током 1898. године посађено 1100 борова сорте *Pinus austriaca*, врсте аутентичне за аустријско поднебље, као и више врста корисних сорти, пре свега воћне, које су биле естетски мање пригодне, али указују на то да се при садњи размишљало и о економским интересима. Ђула Вали је једном, али уверљивом, реченицом образложио избор сорти: „Воћке симболишу њену благословљену плодну љубав према мађарском народу, а нека тужни бор буде жалосна успомена на њено сломљено срце!“[58]

Споменици отелотворења Елизабетиног мита били су често постављени у природном окружењу, у шуми или у уређеном парку. Тако је пре постављања Елизабетиног споменика колектив суботичке станице Мађарске краљевске железнице (Magyar Királyi Államvasutak – MÁV) уредио један парк поред станице који су назвали по краљици. Овај облик комеморације у природном окружењу настао је узимањем у обзир краљичине личности и њеног погледа на свет. Међу народом је била општепозната њена љубав према природи и интровертна личност, која тражи изолованост од великог броја људи. Стога, парк делује као идеалан избор места за чување успомене на краљицу.[59] Нагласак је био, пре свега, на естетском утиску баште. Током садње дрвећа давали су предност дугогодишњим сортама, нарочито оним врстама које су имале фунерарне конотације, као што је жалосна врба, која се налазила и у суботичком парку.[60]

Иако је парк створен, пре свега, као облик комеморације, он има вишеслојну функцију и у јавном животу. Јавни паркови су значајна места друштвеног живота и комуникације. У XIX веку постаје популарно корзирање, шетња корзом, што означава „део града у коме се у одређено време окупљају шетачи, а истовремено и шетање великог броја особа на улици, шеталишту“.[61] Поједини делови града постају места друштвене интеракције. Људе није више привлачило само оно што се организовало у затвореним просторима, него је место деловања јавног живота иступило у природу.

Елизабетини паркови постали су један од најраспрострањенијих облика очувања сећања на краљицу.[62] Елизабетин парк у Суботици се налазио на централној локацији, поред железничке станице, у непосредном фокусу заједнице. Готово неприметно, споменик у парку је упозоравао и подсећао пролазнике на Елизабетин лик. Поред тога ово место је постало и сцена за јавне (комеморативне) свечаности.

[54] Улица је након Првог светског рата и променом власти преименована у Бошка Вујића, а то име улица у близини железничке станице и данас носи, Поповић-Муњатовић 1922.

[55] Макуљевић 2006: 306–307.

[56] Vér 2006b: 41–44.

[57] Bácskai Hírlap, 1899, бр. III/13: 2.

[58] ИАС, Ф: 032. Уред великог жупана Суботице и Баје (1871–1928), бр. 61/1899.

[59] Hudák 2011.

[60] Hudák 2011.

[61] Вучинић, Антонијевић 1998: 85.

[62] Спомен-паркови су се могли наћи у готово свим већим насељима Угарске, а највише се истичу они у Шелмецбањи, Геделеу и Кечкемету, Hudák 2011: 34–41.

ПРОСТОР У ФУНКЦИЈИ: СПОМЕНИК КРАЉИЦИ ЕЛИЗАБЕТИ У СУБОТИЦИ

Споменик краљици Елизабети у Суботици (сл. 1) подигнут је на иницијативу радника суботичке станице Мађарске краљевске железнице (MÁV).[63] Део трошкова за израду и постављање споменика покрили су запослени у железници, док је остатак финансија јавно прикупљен на народном весељу на Палићу, које је одржано у ту сврху.[64] Прикупљена сума за подизање споменика износила је 1512 круна и 42 филера.[65] Бронзана биста краљице, изливена у Бешорнеровој ливници (Beschorner-öntöde) у Будимпешти, по обрасцу бисте Алајоша Штробла,[66] стајала је на белом постаменту, на коме је био исклесан натпис „ERZSÉBET KIRÁLYNÉ 1900.“[67] Споменик краљици постављен је у парку поред железничке станице, названом по њој Елизабетин парк.[68]

Алајош Штробл био је један од најомиљенијих уметника владајућег слоја.[69] Према наводима његовог сина, већ пре Елизабетине смрти урадио је њену бисту, за коју је она позирала у будимском двору.[70] У то време је и Ђерђ Зала (Zala György) урадио портретне бисте према живим моделима краљевског пара. После смрти краљице, многобројни вајари су размишљали о потенцијалном споменику, а постојање ових бисти омогућило је њихову каснију надоградњу у монументалним делима.

Овај портрет краљице, конципиран у академском маниру, спада у најтипичније и најраспрострањеније представе краљице на територији Мађарске, а истовремено је и готово једини тип у провинцијалним деловима земље.[71] Елизабета је традиционално представљена, у складу са очекивањима, лепа и млада у мађарској свечаној ношњи са круном на глави. Коса, њен препознатљив атрибут, увијена је у плетенице, а од накита носи дијамантску огрлицу.

Мађарско друштво за примењену уметност је почело са продајом бронзаних бисти угледних мађарских личности већ крајем деведесетих година XIX века. Из огласа у њиховом гласнику[72] сазнајемо да је једна биста била висине од око 28–30 cm и коштала је 35 форинти (1898. године), а од укупно дванаест бисти значајних личности које су биле у продаји, бисте Франца Јозефа и краљице Елизабете су произведени по моделу Алајоша Штробла. Бешорнорова ливница, у којој је изливена и суботичка биста, постала је члан Мађарског друштва за примењену уметност у новембру 1898. године, након што је на ванредној седници друштва, одржаној 15. септембра 1898. поводом смрти краљице, одлучено да ће „припремити уметнички израђену малу бисту Њеног величанства (уместо постојеће мање успешне скулптуре), која би се умножавала у бронзи“.[73] Од септембра 1899. године нашла се на тржишту и нова Елизабетина биста аутора Ђерђа Зале и она је визуелно готово идентична са Штробловом бистом. Прва Елизабетина биста по Штробловом моделу подигнута је 1899. године у Мишколцу, а убрзо после тога откривани су споменици широм краљевства.[74]

Без обзира на то што је Штроблова биста краљице Елизабете, као и Залина, урађена по живом моделу, на њен

63 Bácskai Hírlap, 1900, бр. IV/134: 3; Vasárnapi Ujság, 1900, бр. 47/39: 643.

64 Bácskai Hírlap, 1900, бр. IV/76: 20; Bácskai Hírlap, 1900, бр. IV/85: 1.

65 Bácskai Hírlap, 1900, бр. IV/90: 5–6.

66 Алајош Штробл (Strobl Alajos, 1856–1926), мађарски вајар, скулптор, примљен је 1876. године на Академију ликовних уметности у Бечу, где је био ученик Каспара фон Цумбуша, а студије је завршио 1880. године. Од 1885. године готово четири деценије био је професор мађарског Факултета ликовних уметности. За живота је добио низ мађарских и међународних признања. Припадао је најпопуларнијим мађарским вајарима. Нека од његових најпознатијих дела су: статуа Светог Стевана (1896–1906), фонтана краља Матије Корвина (1898–1904), споменик Шандору Каролију (1908), украси за Кошутов маузолеј (1903–1909), споменик Игнацу Семелвајсу (1906). Радио је и сакралне споменике, међу којима су најзначајнији радови за базилику Светог Стефана у Будимпешти.

67 Краљица Елизабета 1900.

68 На појединим разгледницама стоји назив Миленијумски парк, тако да је могуће да је овом приликом парк преименован. Парк данас више не постоји и суботички архивиста Ласло Мађар сматра да је он преграђен, Magyar 1994: 130.

69 Алајош Штробл је, између осталог, 1886. године урадио бисту краљице Наталије Обреновић, која се данас чува у Историјском музеју Србије.

70 Stróbl 2003: 106.

71 Даниел Борови, мађарски историчар уметности и истраживач хабзбуршке репрезентације у Угарској, дели иконографију краљице Елизабете у мађарској визуелној култури на три типа: тип младе краљице у крунидбеној хаљини, тип идеализоване старије Елизабете и постхумни прикази глорификоване краљице (најчешће на графикама), Borovi: *Erzsébet*.

72 Magyar Iparművészet, 1898, бр. I/9 1898: 11.

73 Magyar Iparművészet, 1898, бр. I/8: 327.

74 Исте Штроблове бисте налазе се у следећим местима: Мишколц (1899), Клуж-Напока (1900), Прешов (1901), Рехниц (1904), Елизабетина Кула (1906).

1. Ференц Пич (Pietsch Ferenc), Споменик краљици Елизабети у Суботици, 1900, фотографија (Vasárnapi Ujság 47/39, 30. септембар 1900, 643)

1. Pietsch Ferenc, Monument of Queen Elisabeth in Subotica, 1900, photograph (Source: Vasárnapi Ujság 47/ 39, 30 September 1900, p. 643)

2. Емил Рабендинг, Елизабета у мађарској свечаној ношњи, 1866/67, фотографија (Fotóművészet, 2012/2)

2. Emil Rabending, Elisabeth in Hungarian ceremonial dress, 1866/67, photograph (Source: Fotóművészet, 2012/2)

финални изглед је, без сумње, утицала серија фотографија која је настала у бечком фотографском студију Емила Рабендинга (Emil Rabending) 1866. године (сл. 2).[75] Ове фотографије су постале веома популарне, поготову зато што Елизабета од краја шездесетих година XIX века није допуштала да је фотографишу, а по смрти принца Рудолфа 1889. године облачила се само у црно.[76] Рабендингова серија фотографија је служила као веродостојно сведочанство о краљичином изгледу и, као таква, била погодан предложак за Елизабетине репрезентативне портрете. Значај ових фотографија је огроман, нарочито у мађарским уметничким круговима, али са изостављањем хаљине је и у аустријском делу монархије коришћена.[77] Иза ових фотографија стоји и политичко-пропагандна намера, с обзиром на то да су

[75] Borovi: *Erzsébet*.

[76] Мада се краљица на миленијумским свечаностима последњи пут појавила у свечаној хаљини, оно није утицало на иконографију репрезентатив-них представа.

[77] Као предложак послужиле су и Берталану Секељу, Миклошу Барабашу, Мору Тану, Михаљу Ковачу, Едуарду Свободи, Ференцу Иноценту и другима, Borovi: *Erzsébet*.

слике настале 1866. године, када је већ нагодба била предвидљива, те је осигурано да се слике Елизабете у мађарској ношњи шире по целом краљевству пре потписивања договора 1867. године.[78] Фотографије су настале из друштвене потребе да се створи и одржи слика о краљици која стоји уз мађарски народ.

Краљица на фотографијама носи хаљину[79] коју је креирао познати париски кројач Чарлс Фредерик Ворт (Charles Frederic Worth).[80] Хаљина прати главне одлике мађарске свечане одежде са црно-белом комбинацијом боја, бисерима око струка, карнерима на рукавима и дијамантском круном и, као таква, постала је карактеристичан и лако препознатљив атрибут краљице. Одевање је, нарочито у XIX веку, имало снажну улогу у обликовању националног идентитета. Оживљавање мађарске народне ношње и употреба одевних детаља који се сматрају мађарским имали су за циљ да изразе „национално јединство, оригиналност, независност и одрживост мађарске нације“.[81] На овај начин, одевајући се у западну моду обликовану мађарским одликама, краљевски пар прихвата политизацију моде у Угарској.[82] Елизабета је постала топос у овој хаљини, која ће упућивати на њен једини политички наступ – на улогу посредника током нагодбе 1867. године.

ЦЕРЕМОНИЈА ОТКРИВАЊА СПОМЕНИКА

У напорима да се очува успомена на краљицу, важну улогу играју и јавне свечаности.[83] Свечаности приликом откривања споменика су пажљиво инсцениране и поседују елементе религиозних церемонија.[84] Свечано откривање Елизабетиног споменика у Суботици одржано је 10. септембра 1900. године (сл. 3).[85] На церемонији су учествовали изасланици централне и локалне власти и разних институција, официри гарнизона, као и представници локалних удружења. На сакрални дух свечаности указује и парастос одржан у цркви Свете Терезије Авилске, одакле је кренула литија ка споменику. У Елизабетином парку су, осим мађарских, биле постављене и баварске, плаво-беле заставе, а и цветна гредица око споменика је била у тим бојама, наглашавајући краљичино порекло. Важан моменат свих церемонија је и свечани говор.[86] Осим политичко-државне сврхе, говор даје оквир за разумевање перцепције Елизабетине личности у одређеној заједници. Говор приликом откривања суботичког споменика одржао је Јанош Ковач (Kovács János), главни инжењер државних железница у Суботици, у коме је наглашавао дубоку жалост због Елизабетине трагичне смрти. Више пута помиње њену лепоту и представља је као изузетну женску особу у мађарској историји, која је увек била уз свој народ. Током говора је направио паузу, када је отклоњен покров којим је биста била прекривена, и сви су викнули: „Nagyasszonyunk!“ („Наша Велика Госпа!“). Овом култном чину је додат и моменат метафоричког изједначавања Елизабете и Дјеве Марије, чиме је краљичин лик уздигнут до небеса. Након говора су постављени венци, а певачко друштво састављено од подофицира MÁV-a

[78] Fischer-Westhauser 2002: 76.

[79] Иако се популарно назива крунидбеном хаљином, Елизабета није носила ову хаљину на крунисању у цркви Светог Матије, али јесте на осталим догађајима током трајања вишедневне прославе крунисања.

[80] Vogel 2006: 220–221.

[81] Dózsa 1990.

[82] Freifeld 2007: 145.

[83] Макуљевић 2006: 308.

[84] Борозан 2006*:* 359.

[85] Bácskai Hírlap, 1900, бр. IV/135: 1–2.

[86] Борозан 2006: 366.

3. Откривање споменика краљици Елизабети, 1900, фотографија (Историјски архив Суботица, F: 060-V-10985/1943)

3. Revealing of the monument to Queen Elisabeth, 1900, photograph (Source: Историјски архив Суботица, F: 060-V-10985/1943)

отпевало је мађарску химну и песму „Созат“, парадигме мађарских патриотских песама. На крају је послат телеграм председнику Владе Мађарске Калману Селу (Széll Kálmán), у коме га обавештавају о подигнутом споменику.

ФУНКЦИОНИСАЊЕ И МЕМОРИСАЊЕ СПОМЕНИКА У ЛОКАЛНОЈ СРЕДИНИ

Постављање споменика је један од инструмената политичке пропаганде, а они се од друге половине XIX века сматрају и знаком урбанизације и цивилизације. Њихово појављивање у јавним просторима је европски феномен који се односи на учешће маса у политичком животу, споменици у себи носе „ангажовану националну функцију“.[87] Осим декорисања и обликовања јавног простора, њихови називи указују и на поштовање становништва једне изузетне личности из историје. Њих често сугеришу представници власти и тако не остављају само траг свог времена него и политичких и пропагандних тежњи.[88] На тај начин, споменици су се појавили као симболи контролисаног колективног сећања. Један од битних задатака споменика је и да анимирају култ, који се, у овом случају, односи на Елизабету, краљицу Угарске.

На Елизабетиним споменицима се појављују атрибути које мађарски народ сматра важним. Често су се користили празни обрасци и облици, који показују клишее везане за њу: лепота, доброта, мађарски карактер.[89] Поједностављење њеног лика је из

[87] Макуљевић 2006: 274.

[88] Макуљевић 2006: 255.

[89] Borovi: *Erzsébet.*

политичких интереса, а томе доприноси и претходна „изобличена“ слика о Елизабети. Као последица мешања перцепције ликовних уметности са очекивањима јавности, створио се Елизабетин лик, спојен од њене индивидуалне и идеализоване слике или, по Канторовицевом виђењу, мешавина њена два тела – оног природног, физичког и оног мистичног, бесмртног.[90] Сходно томе, величина споменика није од пресудног значаја. Биста, као уметничка форма, од античких времена приказује углавном већ покојну личност, која је на основу ранга или неког постигнућа заслужила то признање. Биста се поставља на неко истакнуто место и никада није само пука белешка изгледа неке индивидуе, она је и култна слика. Портретна биста се фокусира само на горњи део тела и намерно наглашава да је то само фрагмент, део једне веће целине,[91] и исказује идеју апотеозе појединца.[92]

Портретне бисте не морају нужно бити пропагандне саме по себи, али се могу претворити тако што се умноже и поставе на разне локације широм државе. Копије не само да подсећају посматрача на изглед Елизабете већ и дају осећај свеприсутности. Њен споменик урезује своје значење у свест јавности кроз свакодневни сусрет са њим. Из тог разлога, заједнице углавном бирају локацију у центру насеља, што је и у Суботици случај – она се налази у најпрометнијем делу града, у парку поред железничке станице.

Од свечаног откривања редовно се постављају венци на споменике на датумима који су везани за њу – 10. септембар (годишњица смрти) и 19. новембар (краљичин имендан).[93] Услед ових ритуала, споменик се издиже из своје свакодневице и долази до актуализације његове поруке и функције. Стварање континуитета је од огромног значаја за контролисање колективне (званичне) меморије уз помоћ понављања пажљиво инсцениране формалне радње. Њихова суштина је стварање одређених осећања, али је битно нагласити и то што свако присутни учествује у одржавању Елизабетиног култа.

У Суботици, као и у осталим периферним градовима Угарске, Елизабетин лик је имао још једну функцију. Наиме, Суботица је у XIX веку град разноликог етничког састава. Највеће мањине били су Буњевци, Срби и Немци. За време Двојне монархије, Мађарска је водила политику мађаризације, тј. над немађарским становништвом је примењивана асимилаторска политика и наметнут им је мађарски језик и култура. У Суботици је политика мађаризације наилазила на отпор, поготово јер је осећај националне припадности постао јачи и међу другим националностима. Међуетничка ривалства долазе на видело и креирањем нових симболичних места сећања – њима се политичка моћ легитимише, али се истовремено ствара колективни идентитет заједнице. На тај начин је споменик Елизабети, „највећој мађарској жени“, и средство обележавања Суботице као недвосмислено мађарског града. Кроз слику владарке створена је заједничка култура сећања и исказује се лојалност према династији и држави.[94] Лик краљице постаје интеграциона фигура, „парадигма напетости и сарадње између регионалног (етничког) и супрарегионалног (хабзбуршког) идентитетског обрасца“.[95]

[90] Борозан 2011: 83–84.

[91] Lavin 1970: 207–226.

[92] Тимотијевић 2002: 56.

[93] У Суботици је већ и 1897. године поводом краљичиног имендана одржана свечана миса у цркви Свете Терезије, а и после њене смрти, али у фрањевачкој цркви, Bácskai Hírlap, 1898, бр. II/179: 2; Bácskai Hírlap, 1899, бр. III/140: 2.

[94] Пример исказивања династичке лојалности српске етничке групе спрам Хабзбурговаца у првој половини XIX, Борозан 2012. О утемељењу династичке лојалности српске етније у Хабзбуршкој монархији у XVIII веку в. Симић 2012.

[95] Борозан 2014: 141.

ЕПИЛОГ

За мање од годину дана од подизања Штробловог споменика, подигнут је други по реду споменик посвећен краљици Елизабети у Суботици – 8. јула 1901. године свечано је откривена Елизабетина биста, дело вајара Едеа Телча (Telcs Ede, 1872–1948),[96] у дворишту касарне шестог пешадијског пука.[97] За разлику од уобичајене иконографије, попут Штроблове бисте, на Телчевом делу Елизабета је приказана у својим познијим годинама и у грађанској одећи и, као таква, представља јединствену појаву међу споменицима у целој Мађарској.[98] Пошто је Суботица већ поседовала једну бисту уобичајене иконографије у крунидбеној ношњи, концепција ове бисте је оправдана. Телчева краљице Елизабете биста лишена је барокног патоса, а високи постамент у стилу сецесије је рад Гезе Маротија (Maróti Géza). Подизање још једног споменика посвећеног истој особи у граду, с једне стране, говори о неинвентивности владајућих структура, а с друге стране, о снази култа који је проткао све сфере јавног живота, па тако и војних институција.

Један од циљева формирања Елизабетиног мита и подизања њених споменика био је прихватање краља Франца Јозефа и Двојне монархије. Међутим, после почетног шока, краљичин култ је почео постепено губити свој значај и култови других особа (Кошут, Деак) дошли су у први план.[99] Изгубљена је Елизабетина улога као краљице која балансира између владара и народа. Франц Јозеф је надживео сваког, а у очима савременика он је био само један стар човек – отелотворење монархије.[100]

После распада Аустроугарске монархије, по завршетку Првог светског рата, сви Елизабетини споменици изван нових граница Мађарске постали су мета нове државе и режима. До демонтаже споменика дошло је, пре свега, због идеја које су они сажимали у себи и политичко-социјалног система који су претходно подржавали. Тако су и у Суботици, која је постала део Краљевине Југославије, Елизабетини споменици били уклоњени.

Ипак, 2. маја 1941. године, за време мађарске окупације, Штроблову бисту краљице Елизабете извесни Имре Боднар (Bodnár Imre) предао је градском тужилаштву. Он ју је чувао код себе, након што ју је украо из српког војног магацина. Градска власт је тада мислила да је у питању Телчева биста краљице Елизабете, па су се уметнику обратили писмом.[101] Нису били сигурни ни у то чије је она власништво – града или државних железница. Уосталом, одлучили су да током рата није пожељно подизати споменик, нити су имали средства за то, и од тада бисти нема трага. Године 2013. уочен је постамент у дворишту железничке станице који показује велике сличности са оним на коме је била постављена Штроблова биста краљице Елизабете.[102]

ЗАКЉУЧАК

Сврха Елизабетиног култа је била прихватање личности Франца Јозефа. Како би се смањиле тензије између владара и његових поданика, преувеличавали су Елизабетин утицај на њега и

[96] Еде Телч је рођен 1872. године у Баји у једној јеврејској породици. Детињство је провео у Суботици. Пошто га Алајош Штробл није примио на мађарску Краљевски вишу школу у Будимпешти, он је 1888. године уписао Академију ликовних уметности у Бечу, где је студирао у класи вајара Едмунда Хелмера. После завршених студија се запослио у атељеу Ђерђа Зале у Будимпешти. Чин резервног поручника добио је 1899. године и распоређен је у суботички 6. пешадијски пук.

[97] Baranyi 2015: 75.

[98] Borovi: *Erzsébet.*

[99] У прилог томе говори и чињеница да су 1912. године у свечаној сали Градске куће (још једног означитеља мађарске превласти) на витражима Микше Рота били представљени великани мађарске историје. Централно су позиционирани Франц Јозеф и Марије Терезија, а између осталих биле су и важне личности скорије мађарске историје, попут Деака и Кошута, док представе Елизабете нигде није било, Duranci 1978: 309–316.

[100] Борозан 2014: 162.

[101] Magyar 1994: 128–131.

[102] Szabó 2018: 33–35.

политику коју води. Елизабетин култ у Мађарској је попримио велики значај и постала је пропагандни инструмент политичког естаблишмента, нарочито током потписивања нагодбе 1867. године. Њени доприноси су заправо били минимални, без обзира на веровања шире јавности. Након смрти краљице постојала је и даља потреба за одржавањем њеног култа. Тада су се и сакралне асоцијације појавиле: у новинским чланцима, говорима, песмама, али и у визуелним уметностима. Мартирском смрћу Елизабете, њен мит и култ постали су потпуни – Елизабета је за савременике постала Света Елизабета Друга и ушла је у пантеон мађарских светаца. Апотеоза краљице је само кулминација оног што је већ током њеног живота започело. Овоземаљској краљици су често били придати религиозни придеви, а након трагичне смрти она је постала посредник између једне нације и њихове небеске краљице. Елизабетини споменици на први поглед често немају неко дубље значење, делују као пуки естетски предмет, али они увек указују на одређену (националну) идеју. Значај споменика се огледа и у потреби друштва, он оличава његов поглед на свет, који се материјализује у Елизабетином лику. Споменик је служио за очување сећања на краљицу, али на овај начин он даје и слику о структурама и тежњама једне епохе која је тежила очувању постојећег поретка и истицања националне идеје.

Литература:

Извори

Архивски извори

Историјски архив Суботица.

Штампа

Бачванин: лист за друштвене, просветне и привредне прилике.

Bácskai Hírlap.

Magyar Iparművészet.

Vasárnapi Újság.

Секундарна литература

Борозан И. 2006, *Репрезентативна култура и политичка пропаганда: споменик кнезу Милошу у Неготину*, Београд.

Борозан И. 2011, *Између самоинсценације и презентације: портрет краљице Наталије Обреновић*, Зборник Матице српске за ликовне уметности 39, 75–144.

Борозан И. 2012, *Границе лојалности: Срби и слике Хабзбурговаца у другој половини 19. века*, Зборник Матице српске за ликовне уметности 40, 75–94.

Борозан И. 2014, *Границе лојалности: Срби и слике Хабзбурговаца у другој половини 19. века*, Зборник Матице српске за ликовне уметности 42, 141–170.

Вучинић В., Антонијевић С. 1998, *Друштвена функција и симболика београдског корза у време Краљевине Југославије (1931–1941)*, Гласник Етнографског института САНУ XLVII, 85–101.

Дуранци Б., Габрић-Почуча В. 2001, *Јавни споменици општине Суботица – Szabadka Község emlékművei*, Суботица.

Макуљевић Н. 2006, *Уметност и национална идеја у 19. веку: систем европске и српске визуелне културе у служби нације*, Београд.

Поповић-Муњатовић Ђ. 1922, *Суботица*, Суботица.

Симић В. 2012, *За љубав отаџбине: патриоте и патриотизми у српској култури XVIII века у Хабзбуршкој монархији*, Нови Сад.

Тимотијевић М. 2002, *Мит о националном хероју спаситељу и подизање споменика кнезу Михајлу М. Обреновићу III*, Наслеђе IV, 45–78.

*

Baranyi A. 2015, *Umetnost medaljerstva Edea Telča*, Novi Sad.

Borovi D. 2011, *Zala György bécsi Erzsébet királyné-síremléke és az Erzsébet-kultusz szakralizáló emlékei az 1900 körüli magyar szobrászatban*, Műemlékvédelem 55/5, 291–293.

Borovi D. 2011, *„Hát még semmi sincs a vásznon?“ Fotóhasználat Ferenc József és Erzsébet magyarországi portréin*, Fotóművészet 55/2, 2–11.

Borovi D., *Erzsébet királyné magyarországi posztumusz portréi, 1898–1916*, рукопис.

Deák Á. 2009, *Polgári átalakulás és neoabszolutizmus 1849–1867*, Budapest.

Duranci B. 1978, *Vitraži gradske kuće u Subotici*, Građa za proučavanje spomeničke kulture. Pokrajinski zbornik za zaštitu spomeničke kulture VIII–IX, 309–316.

F. Dózsa K, Vér E. V. 2007, *Erzsébet királynő mítosza*, Gödöllő.

F. Dózsa K. 1990, *Királynék díszmagyarban*, Rubicon 6, 16–19.

F. Dózsa K. 2001, *Erzsébetés a bécsi udvar*, Erzsébet, a magyarok királynéja, ed. R. Árpád, Budapest, 57–63.

Faludi I. 2014, *Gödöllői Királyi Kastély*, Gödöllő.

Fischer-Westhauser U. 2002, *Court Photographers – Photographers for the Court?*, The proceedings of the Vienna Symposium, Passau, 69–78.

Freifeld A. 2007, *Empress Elisabeth as HungarianQueen: The Uses of Celebrity Monarchism*, The Limits of Loyalty: Imperial Symbolism, PopularAllegiances, and State Patriotism in the Late Habsburg Monarchy, eds. L. Cole, D. Unowsky, New York, 138–161.

Gerő A. 2016, Suppression and Compromise: Hungarians and Franz Joseph. In: *Franz Joseph* 1830–1916. Eds. Karl Vocelka and Martin Mutschlechner. Schloss Schönbrunn – Kunsthistorisches Museum Wien – Christian Brandstätter Verlag, Wien, 46–51.

Gerő A. 2004, *Képzelt történelem. Fejezetek a magyar szimbolikus politika XIX–XX. századi történetéből*, Budapest, 79–126.

Grlica M. 2001, *Stanovništvo Subotice 1867–1914. godine*, Museion 1, 203–217.

Grlica M. 2002, *Secesijska Subotica – Grad kontrasta*, Secesija u Subotici – A szecesszió Szabadkán, ur. B. Krstić, Subotica, 5–9.

Hudák K. 2011, *Erzsébet királyné kultusza a 19–20. század fordulójának kertművészetében* (рукопис рада за Државну научну ученичку конференцију).

Lavin I. 1970, *On the Sources and Meaning of the Renaissance Portrait Bust*, Art Quarterly XXXIII, 207–226.

Magyar L. 1994, *Életek, iratok/ iratok, életek: Egy levéltáros írásaiból*, Novi Sad.

Magyar L. 1999, *Iratvallató: egylevéltárosírásaiból*, Szabadka.

Péter M. 2016, *A dél-alföldi katolicizmus Erzsébet-kultusza. Árpád-házi Szent Erzsébet és a királyné tiszteletének párhuzamosságairól*, „A KIRÁLYHŰSÉG JÓL BEVÁLT ÚTJÁN…“. Rendi és nemzeti kötődések szimbolikus változásai 1867 és 1918 között, ed. N. Glässer, A. Zima, Segedin, 299–306.

Rákai O. 2010, *Chameleon Cult: The History of Cult of Queen Elizabeth*, Spectrum Hungarologicum 4, 83–92.

Stróbl M. 2003, *Strobl Alajos – A gránitoroszlán*, Budapest.

Szabó H. 2018, *Az elhagyatott kőtömb*, Bácsmegyei napló: Vajdaság örökségvédelmi magazinja 1, 33–35.

Vér E. V. 2006a, *Erzsébet-kultusz. 1. Erzsébet királyné magyarországi kultusza emlékezethelyei tükrében 1898–1914 között*, Budapest.

Vér E. V. 2006b, *Erzsébet-kultusz. 2. Szöveggyűjtemény*, Budapest.

Vér E. V. 2012, *Újra értelmezett szerep vállalások avagy Erzsébet császárnéalak-változásai 1866-ban*, Aetas 27/1, 83–104.

Vocelka M., Vocelka K. 2014, *Sisi: Lebenund Legende einer Kaiserin*, München.

Vogel J. 2006, *The Double Skin. Imperial Fashion in the Ninettenth Century*, The Body of the Queen. Gender and Rule in the Courtly World 1500–2000, ed. R. Schulte, New York, 216–237.

MONUMENT OF QUEEN ELISABETH BY ALAJOS STRÓBL IN SUBOTICA: THE CULT AND THE PLACE OF REMEMBRANCE

The goal of Elisabeth's visual representation in the Hungarian part of the Monarchy was to shape up her cult that would lead to the acceptance of the personality of Franz Joseph. In order to reduce the tensions between the ruler and his subjects, Elisabeth's influence on him and his politics was exaggerated. The Elisabeth cult in Hungary acquired enormous significance and she became a propaganda instrument of the political establishment. Certain moments from Elisabeth's life were taken out of context and used for her idealisation. The toposes linked to the personality of Elisabeth, such as her knowledge of Hungarian, dressing in Hungarian traditional ceremonial garments, her role in the enactment of the Compromise, her stays in Gödöllő, Hungary, the birth given to her fourth child in Buda and her paying tribute to the Hungarian greatest, all of this played the role in the creation of her cult. The Elisabeth cult became even stronger after her assassination in Geneva on 10 September, 1898 by an Italian anarchist. The allegories that were linked to her personality (Mater dolorosa, Patrona Hungariae, guardian angel) gained even more in their significance and the emphasis was put on her martyr-like death. With the symbolic presentation of her image in the public space, as it was done by Stróbl's monument in Subotica, the legitimacy of the current order of power was confirmed – a compromise was accepted and the dynastic loyalty was ensured. In addition to the other Hungarian towns, Subotica also did not lag behind in the cherishing of the Elisabeth cult and almost all of the typical means were used in the implementation of the national idea. Shaping up of nature as a memory became a common practice during the 19th century and had a monument-related character. That practice is also noticeable in Subotica where starting to plant memorial trees in line with the instructions issued by the Ministry of Agriculture served the function of keeping the memory of Queen Elisabeth. In addition to the memorial trees there were memorial parks in Subotica as well which are one of the most usual forms of keeping the memory of the queen in Hungary. The ceremonies held by the monument of Elisabeth were primarily envisaged as glorification of the dynasty and the nation, and then also of the personality of Elisabeth herself. The ideological message which her bust incorporated was recognized after the Great War by the new regime as well, while new social circumstances led to the destruction of Elisabeth's monument in Subotica.